Jānis Stradiņš, Pēteris Stradiņš

PAR PROFESORU JĒKABU ALKSNI UN DAŽIEM
NEPUBLICĒTIEM VIŅA MATERIĀLIEM

Ķirurģijas profesora *Dr.med.* Jēkaba Alkšņa publicētais mantojums, kā to izvērtējis viņa dēls docents *Dr.* Arvēds Alksnis, aptver 3 monogrāfiska rakstura izdevumus (ieskaitot disertāciju 383 lpp. apjomā), 50 rakstus medicīniskos un populārzinātniskos žurnālos, kā arī daudz rakstu dienas presē. To bibliogrāfisks uzskaitījums sniegts Austras Liepiņas izdotajā tēva simtgadei veltītajā grāmatā "*Prof. Dr.med. Jēkabs Alksnis. Dzīves stāsts. Atmiņas. Dati.*" (Vesterosa: Ziemeļblāzma, Jānis Abučs, 1970. – 238 lpp.) sadaļā "*Tēva publicētie darbi*" (Arv. Alkšņa veikts literatūras apskats līdz ar J. Alkšņa darbu bibliogrāfiju: 209.–227. lpp.). Šajā pašā grāmatā, kas ir plašākais profesora J. Alkšņa darbībai veltītais izdevums, publicētas arī paša profesora atmiņas "*Dzīves stāsts*" (7.–152. lpp.). Šī autobiogrāfija, kas sacerēta trimdā, galvenokārt laikā no 1950. līdz 1955. gadam, pa daļai diktējot tekstu meitai Austrai Liepiņai, aptver posmu no autora dzimšanas līdz Latvijas brīvības cīņu nobeigumam Liepājā (1919. gada novembrī). Tajā diemžēl nav atspoguļota ne LŪ Medicīnas fakultātes dibināšana, ne J. Alkšņa darbība fakultātē, ne viņa mūža tālākās gaitas dzimtenē un trimdā, ko autors nepaguva apcerēt. Minētajā rakstu krājumā publicēts arī viens no J. Alkšņa pirmajiem darbiem "*Dzīvnieku atkarība no gaismas*" (pārpublicējums no rakstu krājuma "*Pūrs*", 1892).

Šajā "*Acta Medico-Historica Rigensia*" sējumā J. Alkšņa literārais mantojums tiek papildināts ar dažiem jauniem publicējumiem, proti, materiāliem, kas atrasti saglabājušies prof. Paula Stradiņa personiskajā arhīvā. 1944. gada septembrī, atstājot dzimteni, profesors J. Alksnis nodeva savam ilggadējam līdzstrādniekam un kolēģim prof. P. Stradiņam glabāšanā dažas personiskas mantas, ordeņus, manuskriptus. Tie glabājās līdz 1958. gadam Rīgas pilsētas 2. slimnīcas telpās, P. Stradiņa darba

kabinetā, virs ķirurģisko operāciju zāles; vienīgi ordeņus Pauls Stradiņš, baidīdamies no kabineta pārmeklēšanas, aiznesa uz savām mājām un vēlāk, neilgi pirms savas nāves, atdeva J. Alkšņa znotam Edgaram Liepiņam, kas bija atgriezies no deportāciju gaitām. J. Alkšņa manuskriptus J. Stradiņš pēc Paula Stradiņa nāves 1958. gadā atnesa uz mājām un tos saglabāja brūnos tā laika akta vākos, kaut arī tie ar laiku bija izklīduši neskaitāmo papīru jūklī. Veidojot šo izdevumu, tie bija jāsameklē ar zināmām grūtībām. 1998. gada vasarā tie nodoti Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejam.

Saglabājušos prof. J. Alkšņa materiālu vidū minama viņa plašā autobiogrāfija (rakstīta, domājams, ap 1938.–40. gadu), rakstu uzmetumi *“Miesas un gara veselība – tautu kultūras un nākotnes pamats”*, *“Latviešu tautas dzīvā spēka nozīme senatnē, nebrīvības laikos un nacionālā valstī”*, runas uzmetums, uzstājoties Kauņas Vītauta Dižā Universitātes klīnikas jaunceltnes atklāšanā, un daži citi materiāli. To vidū ir arī daži ķirurģiska rakstura raksti krievu valodā, kas skar autora militārmedīķa un ķirurga pieredzi. Vienu no tiem ar komentāriem paredzējis publicēt Pēteris Stradiņš *Acta Medico-Historica Rigensia* nākamajā sējumā.

Šajā krājumā tiek publicēts prof. J. Alkšņa pirmās, nepabeigtās autobiogrāfijas variants, kā arī publicistisks raksts par latviešu tautas “dzīvo spēku” – tēmu, kas 30. gadu beigās nodarbināja latviešu sabiedrību vispār, arī P. Stradiņu, J. Prīmani u.c. Veselības veicināšanas biedrības un tās Dzīvā spēka pētīšanas institūta veidotājus.

No minētajiem materiāliem plašākais un izziņas vērtības ziņā interesantākais šķiet autobiogrāfiskais uzmetums (63 lpp.). Tas būtiski atšķiras no vēlāk trimdā publicētā variantā un liecina, ka prof. J. Alkšņa sākotnējā iecere bijusi pat plašāka un vērīgāka, nekā to izdevās īstenot 1970. gada izdotajā grāmatā. Diemžēl šī autobiogrāfija aptver tikai Durbē un Liepājā pavadītos gadus līdz studiju sākumam Tērbatas Universitātē 1890. gadā un J. Alkšņa laulībām ar Elizabeti Skutuli, t.i., to periodu, par ko publicētas atmiņas arī Vesterosā izdotajā grāmatā (9.–52. lpp.). J. Alksnis

beidzis rakstīt savu autobiogrāfiju uz P. Stradiņa arhīvā saglabātajā lapiņām pēc tam, kad kādā jubilejā (1940. gadā?) Dr. A. Mežciems un bērni viņam uzdāvinājuši albumu, kur rakstīt. Taču šķiet dramatiskie laikmeta notikumi, sievas nāve 1941. gadā nav dāvējuši nepieciešamo mieru pagātnes rāmī apcerei un darba turpināšanai. Latvijā uzrakstītais un te publicējamais materiāls ne tekstuāli, ne satura ziņā pilnībā nesakrīt ar 1970. gadā publicēto. Te ir vairāk kultūrvēsturisku detaļu par Durbes novadu, par Liepājas ģimnāziju, par jaunībā sastaptajām personībām un piederīgajiem, vēlāk pazīstamiem sabiedriskiem darbiniekiem, mācītājiem, muižniekiem u.tml. Savā ziņā šie sacerējumi sasaucas ar pazīstamā Lejaskurzemes rakstnieka Jēkaba Janševska romāniem (izrādās, ka J. Alksnim bijusi arī tieša saskare ar J. Janševski tajos gados). Ar sarkasmu, varbūt pat mazliet tendenciozi tēloti vēlākie sociāldemokrāti, politiskie revolucionāri un publicisti Janis Jansons-Brauns un Fricis Roziņš-Āzis, sniegti maz zināmi biogrāfiski fakti par nākamā ārlietu ministra Zigfrīda Meierovica tēvu, par arhitekta, Brīvības pieminekļa arhitektoniskā veidola autora prof. Ernesta Štālberga izcelsmi u.tml. Visai negatīvi raksturoti vairāki apkārtnes baltvācu muižnieki un luterāņu mācītāji, kas parādīti latviešu zemnieku vidū valdošā patriarhālā un arī dumpjiem rūgstošā gaisotnē, ieskanas jau 1905. gada revolūcijas motīvi (no tuvējā pagasta nācis taču arī revolucionārs E. Rolavs).

Katrā ziņā šī autobiogrāfija ir kolorīts apcerējums par to, kā veidojusies pirmā latviešu profesionālā, zinātniski orientētā ķirurga personība, kādas grūtības viņam bija jāpārvar ceļā uz augstāko izglītību. Plašākā skatījumā tas ir skatījums uz pirmās paaudzes latviešu nacionālās akadēmiskās inteliģences tapšanu. Visai raksturīgi, ka, neraugoties uz savu vecāku dziļo reliģiozitāti, jauneklis neizvēlējās mācītāja arodu, jo baltvācu spaidi un pirmo latviešu teologu "kārklu vācietība" šādus nodomus nespēja darīt pievilcīgus. Raksturīgs arī autobiogrāfijas autora nacionālisms, kas arī ir saasināta nacionālā un sociālā protesta izpausme pret vācu un krievu netaisnīgajām privilēģijām Baltijā.

Mūsaprāt, šī autobiogrāfija pelna ievēribu kā interesants laikmeta medicīniskis un kultūrvēsturisks dokuments un tās publicēšana šajā krājumā to bagātina. Uzskatījām par lietderīgu publikācijai sniegt komentārus, dodot lasītājam nepieciešamos skaidrojumus par dažiem faktiem, laikmeta parādībām un personām, iespējami atšifrējot dažus memuāros autora personvārdu īsinājumus (piemēram, vietējo mācītāju, muižnieku uzvārdus, pazīstamo ārstu un medicīnas vēsturnieku A. Rafaēlu, kas, izrādās, Alksņa jaunības gados arī darbojies kā ārsts Durbē).

Publikācijas ievada noslēgumā vēl pāris piezīmju par profesora J. Alksņa un P. Stradiņa attiecībām. Šīs attiecības bija līdzsvarotas, koleģiālas, skolotāja un skolnieka attiecības, kuras nekad netika aptumšējuši konflikti, intrigas, ķildas par amatiem vai katedras vadību. Prof. J. Alksnis bija stingru dzīves principu cilvēks, zināmā mērā neiecietīgs, viņš bija uzstājies pret dažiem saviem kolēģiem Medicīnas fakultātē. Ar 25 gadus jaunāko Paulu Stradiņu viņu vienoja vienāda izcelsme no provinces un lauku amatnieku ģimenes, līdzīgs dzīves ceļš, laužot to pašu spēkiem. Abiem piemita bijība pret Pēterburgas Kara medicīnas akadēmiju, kur J. Alksnis bija doktorējies, bet P. Stradiņš studējis un arī doktorējies pie abu kopējā skolotāja – izcilā krievu ķirurga un urologa, pēdējā cara Nikolaja II un troņmantnieka Alekseja leibķirurga Sergeja Fjodorova. Abus vienoja kopēja mīlestība uz profesiju – ķirurģiju, augsta pienākuma un ārstu ētikas apziņa. Tikai J. Alksnis bija nacionālāk noskaņots nekā P. Stradiņš, viņš piederēja Arvēda Berga Nacionālā centra partijai (Latvju Nacionālajai apvienībai), vēlāk K. Ulmaņa dibinātajai Zemnieku Savienībai, tika no “nacionāliem” pat balotējies par deputātu Saeimā. P. Stradiņš bija tālu no politikas, kosmopolitiskāk noskaņots, kaut arī neapšaubāmi ar latvieša patriota sirdi. Abus vienoja pozitīvs sabiedrisks darbs, īpaši K. Ulmaņa režīma pēdējos gados. Abus vienoja kopēja interese par medicīnas vēsturi, tautas medicīnu, arī fizikālo terapiju un kurortoloģiju, cieņa pret citu tautu medicīnas sasniegumiem. Profesors P. Stradiņš allaž ar lielu cieņu izturējās pret prof. J. Alksni, mācījās no viņa, kaut arī neuzlūkoja to par savu tiešu skolotāju

ķirurgijā, jo no Pēterburgas 1923. gadā bija jau pārcēlies kā nobriedis ķirurgs, S. Fjodorova un N. Šamova skolnieks. J. Alksnis visādi atbalstīja P. Stradiņu viņa pirmajos darbības gados dzimtenē, izvirzīdams gan par ķirurgiskās klīnikas un katedras vadītāju, gan arī Rokfelleras stipendijas piešķiršanai. P. Stradiņa komandējuma laikā ASV un Lielbritānijā viņam adresētās prof. J. Alkšņa vēstules ir ļoti saturīgas, draudzīgas, tēvišķā tonalitātē ieturētas (diemžēl šīs publicēšanai sagatavotās vēstules pēdējā mirklī bija jāizņem no iespīšanas sagatavotā krājuma "*Pauls Stradiņš dzīvē un darbā*", Rīga, 1961, toreizējo PSRS un ASV attiecību saasināšanās posmā pēc Pauersa lidojuma, un tās publicētas tikai krievu valodā P. Stradiņa Rakstu izlases III sējumā 1965. gadā; publicēšanai šajā izdevumā oriģināli acumirklī nebija atrodami). Vēlāk savukārt P. Stradiņš morāli atbalstīja prof. J. Alksni pēc viņa pensionēšanās un sniedza atbalstu doc. A. Alkšņa izvirzīšanai par LU Medicīnas fakultātes Hospitālās ķirurgijas katedras vadītāju 1944. gadā, allaž akcentējot J. Alkšņa nopelnus Latvijas zinātniskās medicīnas izveidē.

Viens no šo rindu rakstītājiem (J.S.) personīgi labi atceras tikšanās ar prof. J. Alksni, īpaši kādu epizodi, kas saistās ar vecā profesora viesošanos mūsu mājās 1944. gada 2. janvārī. Mans pienākums bija savākt visu prominentu viesu parakstus (to skaitā todien bija, piemēram, E. Smiļģis, Z. Mauriņa, K. Raudive, P. Jurevičs, T. Celms, A. Žilinskis, P. Kundziņš, J.R. Tilbergs u.c.) viesu grāmatā, bet no prof. J. Alkšņa parakstu izdevās gūt tikai ar neatlaidību un ļoti lielām pūlēm. Kad tēvam vēlāk izteicu par to neizpratni, viņš pārmeta man, ka esmu laikam rīkojies netaktiski: "*Ķirurgam ir ļoti smagi parādīt, ka dreb roka ...*"

Hruščova atkušņa laikā tēvs atjaunoja sakarus ar savu jaunības draugu prof. J. Alkšņa znotu Dr. A. Mežciemu, gan tikai vēstuļu veidā – uz starptautisko onkologu kongresu Londonā 1957. gadā viņš aizbraukt vairs nevarēja.

Kad pienāca ziņa par prof. J. Alkšņa aiziešanu mūžībā, P. Stradiņa pēdējā brīdī jau izveidotajā rakstu krājumā "*Iz istorii medicini*" I sējumā ievietoja īsu J. Alkšņa nekrologu, par ko tika denuncēts Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas partijas komitejā. Arī

šis incidents veicināja viņa pāragro aiziešanu mūžībā tikai gadu pēc prof. J. Alkšņa nāves.

Trešās atmodas laikā un jau neilgi pirms tās varējām atjaunot draudzīgu sakaru ar Alkšņu ģimenes pārstāvjiem – Valdi Liepiņu, Ritu Alksni, Arvēdu Alksni un, protams, ar Austru Liepiņu, kas visi tika laipni sagaidīti mūsu mājās un ar kuriem bijušās draudzīgas tikšanās Medicīnas vēstures muzejā. Spilgtā atmiņā palikusi lietainā diena Meža kapos, kad pārapbedīja prof. J. Alksni un E. Liepiņu. Neaizmirstama bija viesošanās pie Liepiņas kundzes viņas Vilandes ielas dzīvoklī pāris nedēļu pirms viņas negaidītās aiziešanas mūžībā 1998. gada martā. Arī šie atmiņu fragmenti (ieskaitot interesantās sarunas ar doc. A. Alksni par prezidenta K. Ulmaņa veselības stāvokli un viņam veiktajām operācijām 30. gados) līdzēja līdzdarboties prof. J. Alkšņa un viņa dzimtas piemiņas saglabāšanas pasākumos Latvijā. Jo prof. J. Alksnim un viņa dzimtas pārstāvjiem pieder būtiska vieta ne tikai Latvijas medicīnas, bet arī sabiedrisko norišu vēsturē, šie cilvēki bija interesanti, nozīmīgi, mīli.

Piebildīsim vēl, ka profesors Jēkabs Alksnis bija vecākais latviešu mediķis – akadēmiķis, Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu Komitejas (*Academia Scientiarum Latviensis* S.L.R.) kārtējais biedrs kopš 1932. gada. Viņa mantojums gan ķirurģijā (īpaši uroloģiskajā ķirurģijā), gan latviešu tautas medicīnas izpētē saglabā vērtību nākamajām paaudzēm, tādēļ nozīmīgi zināt arī J. Alkšņa pārdomas par savām mūža gaitām un latviešu tautas likteņiem, kas sniegtas tālāk publicējamajos materiālos. Šīs apceres krājumā publicētas pēc mūsu atrastajiem profesora Jēkaba Alkšņa manuskriptiem.